

iVakasala ni bula ena veikoro ni oti na waluvu

E rawa ni vakavu tauvimate na wai duka ni waluvu, wili kina na wai e vua mai na taqe ni valelailai. Na wai taucoko ni waluvu e rawa ni vakacacani mai na veika e tasova mai so na vanua, me vaka na kena e drodro tani na iteitei ena benu ni manumanu, benu ni valelailai, wainimate ni teitei, waiwai ni lori mai na gaunisala kei na vuqa tale. Kevaka e rawa mo kua ni lako ena veivanua e luvu.

iVakasala raraba

- Koya e bibi duadua, muria na ivakarau ni tiko bulabula. Dau savata na ligamu ena sovu kei na wai:
 - » Ni oti na nomu tara na iyaya e lakova na wai ni benu ni valelailai
 - » Ni bera ni o kana se vakarautaka na kakana, ni bera tale ga ni o vakatavako
 - » Ni oti nomu veivuke ena sasamaki vakaitikotiko ni waluvu
- Kakua ni vakalaivi ira na gone mera lai qito ena veivanua e vakacacana na waluvu me yacova ni sa oti na sasamaki. Kevaka era mani tiko na gone ena veivanua e vakacacana na waluvu, raica mera savata vakavinaka na ligadra ni oti oya.
- Kevaka e tiko e dua na nomu mavoa e suasua ena wai ni waluvu, savata vakavinaka ena sovu me kua kina ni curumi gaga. Raici nomudou vuniwai ni matavuvale, ni o na gadreva beka e dua na ikuri ni icula ni gaga, vakabibi ke titobu na mavoa. Kevaka e dua na mavoa e sa lai damudamu, vuca se kacabote me qaravi vakavuniwai.
- Vakayagataka na isulu ni veitaqomaki (me vaka na qaniliga rapa, ivava kei na matailoilo) ni o sasamaki tiko.
- Tabaka na veika kece e vakacacani ni bera ni o sasamaki ena vuku ni inisua.

Qarauni ni wai ni oti na waluvu

- Dolava tu ga na wai ena paipo me yacova ni sa lako laivi kece na duka sa lai savasava tale na wai. Muria na ivakasala cava ga ena tabana ni sasamaki ena itikotiko se tabana ni wai me baleta na kena rawa ni vakayagataki na wai.
- Kevaka o kumuna na wai mai delanivale raica me kakua ni duka, me vaka na kena cagina kina na benu. Kevaka e tiko, kauta laivi na paipo se sema ena taqe qai samaka na delanivale (me vaka nomu barasitaka laivi na benu ka savata kevaka e tiko na wai e veirauti). Me kau laivi rawa na benu, ke sega ena vinaka me saqa rawa se biu na bleach ina wai me rawa kina ni vakayagataki.
- Kevaka e curuma nomu taqe ni wai na wai ni waluvu, sova laivi na wai (sa na vakacacani), savata vinaka na taqe qai vakawainimatetaka. E vakaturi mo tomana tiko ga nomu saqara na wai me yacova ni sa vuki na wai ena taqe. Ena gadrevi mo kila na levu ni nomu taqe, mo kila tale ga vakacaca na levu ni wai o dau vakayagataka, mo rawa ni cakacakataka kina na levu ni wai sa curu e loma ni taqe. O rawa sara ga ni biuta na wainimate ni wai na chlorine (sega ni vakaisaluaki) ena nomu taqe me vaka na idusidusi ena www.healthed.govt.nz/resource/household-water-supplies (tabana e 23).
- Kevaka o vakayagataka na ikeli wai sa vakacacani ena wai ni waluvu, pamutaka laivi na wai ena loma ni 24 na aua. Ke sa luvu na ikeli wai, kakua ni pamutaka. Vakasaqara na wai ni bera ni o gunu me yacova ni o sa rawa ni lai vakatovolea na kena ivakatagedegede ena dua tale na siga.
- Kevaka o dau gunu mai na toevu sa na rawa ni vakacacana na wai ni waluvu se mani curuma na wai, wakia vata e 2.5 na lita, na wainimate sega ni vakaisaluaki ena loma ni 45 na lita na wai qai sova ena loma ni toevu. Biuta lesu na isogo ni toevu qai dolava na paipo yadua me yacova ni sa boi mai na chlorine ena wai. Sogota na paipo, mo kua ni vakayagataka na wai me 8 na aua. Qai dolava tale na paipo me savata laivi na chlorine.

Qarauni ni wai ni oti na waluvu

1. Saqara na wai me 1 na miniti ni bera ni o gunuva se
2. Sova kina na wainimate sega ni vakaisaluaki (veimama na sepuni ni ti mo takica ina 10 na lita wai se 5 na titiri ena dua na lita) ka vakatadraicaketaka me 30 na miniti ni bera ni o gunu.
3. Kevaka e vakayagataki na wai a maroroi tu ena kena yaco e dua na leqa biuta kina na wainimate ni wai me vaka na ivakamacala e cake.

Kakana e vakacacani

Na waluvu e tiko kina na manumanu somidi e rawa ni vakacacana na kakana.

- Biuta laivi na kakana kece kei na wai ni gunu e lakova na waluvu, okati kina na veika era tawa tu ena koniteina. Ena sega ni rawa nida kila ke sa vakacacani na koniteina se sa vakaleqai na isogo.
- Kakua ni kania na kakana ena iteitei ke sa lakova na wai ni waluvu. Samaka qai kauta laivi na benu qai vakamirika ena iteitei na lime.
- Laiva na teitei me liwava na cagi qai cilava na siga me mamaca vakataki koya. Cukiraka me rawa ni curuma na cagi.
- Na vakamamacataki ni qele ena matanisiga, kei na cagi, ena veivuke mo rawa ni vakayagataka totolo tale.
- Kakua ni kania na kai mai na gusu ni uciwai se waitui ni oti na waluvu.
- Kevaka e sa mani tukuni mai mo muria sara na veidusimaki ni kena saqa na wai era vakadreta na vakaillesilesi ena nomu itikitiko.

Me baleta na ikuri ni ivakamacala rai ena website ni Tabana ni Bula: www.health.govt.nz/your-health/bulabula/emergency-management/protecting-your-health-emergency/floods-and-health

Vakarautaki ni kakana

E bibi ruarua na kena kauaitaki na savasava ena kena vakarautaki kei na vakasaqari ni kakana, baleta ni sa na sega ni savasava na veivanua me caka kina kei na iyaya ni kakana.

- Dau savata qai vakamamacataka vinaka na ligamu ni bera ni o vakarautaka na kakana – kevaka e lailai mada ga na wai, mo maroroya tu eso na kena e vakawainimate ena boulu.
- Vakasavasavataka na veivanua kece e rairai lakova na waluvu.
- Mo vakadeitaka ni sa savasava vinaka na iyaya ni kana kei na vanua me vakarautaki kina na kakana ni bera ni o

vakayagataka. Savata vakavinaka ena wai, qai vakawainimatetaka ni o tonia me 1 na miniti ena 500 na mililita (rauta ni 2 na bilo) na bleach sega ni vakaisaluaki ena 10 na lita na wai. Savata tale ena wai. Mo vakasaqara na iyaya ni kana me 1 na miniti qai laiva me batabata vakataki koya.

- Vakasaqara vinaka na kakana.
- Ubia na kakana kece ena iolo palasitika se maroroya ena koniteina e sega ni curuma rawa na wai.
- Na benu e tiko kina na tikitiki ni kakana e dodonu me taqomaki mai na lago kei na kalavo ni o ologa vakavinaka se biu ena dua na koniteina vakaisogo.

Me baleta na ikuri ni ivakamacala ni tataqomaki ni kakana rai ena website ni Minisitiri ni Qaravi ni Manumanu kei na Teitei: www.mpi.govt.nz/funding-rural-support/adverse-events/food-safety-in-natural-disasters-and-emergencies/

Benu ni Valelailai

Kevaka e dau maroroi na benu ni valelailai ena taqe ni valelailai, ena gauna ni waluvu ena rawa ni vua mai na wai ni taqe ni valelailai lai vakavuna me benuci ni wai. E dodonu mo vakasamataka na kena caka e dua tale na valelailai ni sa na sinai tu na taqe ni valelailai.

Caka ni dua na valelailai vokete

Vokete dua (suasua):

- Sova e 2 ina 3 sedimita na wai ina vokete ni bera ni vakayagataki
- Kua ni biuta na pepa ni valelailai ena vokete qo
 - Sova tani ena veisiga ena dua na yasa ni nomu iteitei se dua tale na vanua drokadroka (tawana rawa e loma na wai)



Vokete rua (deni tamata):

- Sova rawa e loma e dua na iwase ni qele ni draunikau ni bera ni vakayagataki
- Ni oti na kena vakayagataki, sova e loma e dua na iqumi qele me ubia na deni tamata.
- Sova laivi ena qara o kelua ena veiya 3 na siga
 - Biu na vanua mamaca (vakalailaitaka na iboi)
 - Na iolo ni mate ni vula me biu ena vokete qo



Ena ikuri ni veidusimaki rai ena: www.wremo.nz/get-ready/home-ready/emergency-toilets/

Na cava mo cakava ke tauvi iko na mate ni mosi ni kete

E dua na leqa levu e rawa ni vu mai na wai ni waluvu na mate ni kete qai rawa ni vakavuna na coka kei na lualua. E levu vei ira na tarai ira na mosi ni kete era rawa ni qaravi ira ga e vale, ia e rawa ni leqataki sara vei ira na se gone sara, vei ira na itabaqase se o ira era tautauvimate.

E bibi mo vakasuasuatata na lomamu - gunuva vakalevu na wai, wainimoli, kei na waicevata e kamica.

Kevaka o sega ni bulabula vinaka ni o rairai goleva na veivanua e luvu mo veitaratara kei na nomu vuniwai, se qirita na Talevoni ni Bula sega ni saumi ena 0800 611 116.

Vakamamacataki ni nomu vale

- Mo biuta laivi kece e tautuba na iyaya era suasua me vakamamacataki ni sa draki vinaka.
- Dolava na rumu me curumi cagi me rawa ni mamaca vinaka.
- Vakayagataka na misini ni vakatakata ena loma ni vale kei na rumu ni moce me rawa ni bau mamaca vinaka toka.

Duka ni wai ni waluvu ena lomanivale

- Ni bera ni o viritaka laivi na iyaya se na veika e vakacacani mo veivosaki rawa kei na nomu kabani ni inisua.
- Biuta laivi na ibe vakavalagi sa vakacacani, fuloa kei na iyaya ni vale me vaka na idabedabe kei na so tale, vakavo ke rawa ni samaki se vakawainimatetaki me savasava.
- Na veisautaki ni Lino ena vakatau ena dui ituvaki-vakatau ena vakacaca e vakayacori.
- Na ilokoloko sa curumi wai, meteresi ke na iyaya ni vale tale eso era sa malumalumu mera sa biu laivi.
- Biuta laivi na isulu sa vakacacani ena waluvu, na iubi, iyaya ni vakatatalo, kei na so tale, vakavo sara ke ra rawa ni savati vakavinaka qai vakawainimatetaki me savasava. Na iyaya vakamareqeti eso me vaka na latilati kei na tutuvi e rawa ni vakavinakataki tale ena kena sava qai vakamamacataki ena misini.
- Veitaratara kei na dua na daunilivaliva ni bera ni o waqaca tale na livaliva kevaka e sa curumi wai na boto ni fuloa se isucusucu ni livaliva. Na iyaya vakalivaliva me vaka na katoniwaililiwa, kei na ivakatakata e dodonu talega me raica e dua na daunilivaliva ni bera ni vakayagataki tale.

Duka ni wai ni waluvu ena nomu vale e tuba

- Vakayagataka e dua na isivi mo kauta laivi na benu. Biuta vakatikitiki laivi ena dua na vanua me kua ni lutu ena loma ni ivakata qai tarova na drodro ni wai.
- Na vanua e kaukaua toka e vaka na simede e rawa ni samaki ka vakawainimatetaki ena bleach ni dua na lita na chlorine ena 10 na lita na wai batabata (ena dua na vokete e vale). Mo laiva tu me 30 na miniti qai savata ena wai. Ena rawa ni kabita na yavamua na qele duka e tautuba ena veivanua o bukuta, mo luvata gona nomu vava ena gauna o curu kina e vale.

iYaya kamakama rawarawa se veivakaleqai

Na iyaya e kamakama rawarawa e rawa ni vakaleqai iko baleta ni tiko kina na poisoni, e rawa ni vakama na yago, vakavuna na kama, kacabote se vakavuna na vuvuce ni yago. Ena rawa ni vakacacana se vakadukadukalitaka na lomanivale kevaka e mani tasova ena dua na gauna ni draki ca. O na rawa ni kila na wainimate rerevaki duadua ena roka ni daimani ena koniteina. Biuta laivi na ibe vakavalagi sa lakova na waluvu, na iubi ni fuloa kei na iyaya ena loma ni vale me vaka na idabedabe kei na so tale, vakavo kevaka e rawa ni sava se vakawainimatetaki me savasava.

- KUA ni kosova na waluvu e rawa ni tiko kina na wainimate rerevaki kevaka o sega ni dara na kena isulu se ivava ni itataqomaki.
- KUA ni vakararavi ena nomu iboi mo kila kina na veika rerevaki. Mo qaqarauni ena nomu kerei ira na kenadau.
- KUA ni tosoya na iyaya e rawa ni kacabote ke suasua. Veitaratara kei na Tabana ni Veitaqomaki ni Matanitu.
- KUA ni gole volekata se tara e dua na dramu se koniteina ni wainimate o kunea ke o sega ni dara na kena isulu se ivava ni tataqomaki. Mo tukuna vei ira na tabana ni sasamaki ena nomu yasayasa.
- Dara na ivava kei na qaniliga rapa ena gauna ni sasamaki me kua ni tara na yagomu na wai duka.



Savati na vakacaca ni suasua

Na duka e kakabi e vale e rawa ni vakavuna me tete na vakacaca ni suasua. E dua na wase lailai ni veivanua sa teteva na suasua e rawa ni kau laivi ena kena vakayagataki vakalailai e 1 na lita na wainimate na bleach ina 10 na lita na wai. Quata na lalaga, fuloa kei na veivanua tale eso. Biuta tu me 30 na miniti qai savata ena wai savasava. Mo nanuma mo tataqomaki ena nomu dara na qaniliga qai qarauna me kua ni tasika e matamu se yaloka ni matamu na wai. Ni o cakava tiko qori mo doladola na katubaleka.

Nodra qaravi na manumanu era mate

Na manumanu mate era kauta na mate e rawa ni vakaleqa na bula ni tamata kei na manumanu. E dodonu mera biu laivi vakatotolo me kua kina ni lakova na wai, se veitaratara kei na vo ni iyaya ena nomu itikotiko.

Na veika me vakayacori vei ira na manumanu mate:

- Me biu laivi vakatotolo na manumanu mate me kua kina ni tete na mate.
- Vakayagataka na vei qaravi ni kumuni yago ni manumanu mate era tiko.
- Mo kua ni biuta tu e bati ni gaunisala na manumanu mate se mera raica na lewenivanua. O ira na kumuna era na vinakata mera mai kauta ena loma ni bai ni vanua ni susu manumanu.
- Me kakua ni biu tu na yago ena loma ni 45 na mita ena lomanibai ni manumanu se na loma ni 50 na mita mai na vanua e tiko kina na wai ni gunu
- Me kua ni viritaki e wai na manumanu mate.

Na manumanu mate e rawa ni biu laivi ni

- Bulu, se
- Keli na kena qara se
- Maniwa ni qele se
- Vakamai

Veitokoni ena ivakarau ni lomamu kei na vakasama

Keitou kila ni qo e dua na gauna dredre dina vei ira e levu. Ena veivuke ni lomabibi, lomaleqa se vakaleqai ni vakasama qirita/vola na "Gadrevi me Vosa" qai vakauta ena 1737 mo veivosaki kei na dua na kenadau, na vei qaravi qori e dola tu me 24 na aua, 7 na siga ena dua na macawa.

Se qirita na Taba ni Veitokoni ena Veikoro ena: 0800 787 254 mo vosa vua e dua e kila vakavinaka na dredre ni bula na taudaku ni veikoro lelevu.

Kevaka o sega ni rawa ni qarava vakataki iko na manumanu mate o rawa ni qirita na veivuke mera mai qarava na manumanu e mate ena teitei. Na ikuri ni veidusimaki e rawa ni laurai eke: www.dairynz.co.nz/environment/waste-management/dead-stock-disposal

Kauta laivi na benu

- Muria na veidusimaki ni tabana ni sasamaki ena itikotiko se Tabana ni Tataqomaki ni Matanitu ena sala me biu laivi kina na benu.
- Mo wasewasea na benu ni kakana mai na iyaya taku se palasitika qai basuraka vakatautauvata me kua ni levu tu.
- Buluta vakatikitiki na benu me kua ni volekata e dua na uciwai. Ubia ena qele na wase taucoko qai vakamirika kina na lime se wainimate me tarova na kena iboi. Makataka na veivanua kece.
- Biuta na benu ni kakana ena compost ke rawa.
- Vakama na benu ena daku ni vale ena loma ni dramu lelevu, se bulia ga e dua na vanua ni vakamakama ni o vakayagataka na buloko, biriki kei na wire mesh.
- Maroroya na benu e sega ni rawa ni bulu se kama ena koniteina vakaiubi se taga palasitika e vesu vakavinaka me usana na lori ni benu.
- Mo tukuna ena Tabana ni Tataqomaki ni Matanitu ke dua na benu e vakacacana na wainimate rerevaki.
- Ni bera ni o viritaka laivi e dua na iyaya e vakacacani ena nomu itikotiko mo tukuna rawa vua na kabani ni inisua. Vola na iyaya kece era biu laivi ke o sega ni vakainisua. Mo tabaka ke gadrevi na veika kece o biuta laivi qai maroroya tu.

Mo kila eso tale na itukutuku

Veitaratara kei ira na Vakalesilesi ena nomu Yasayasa se Vei qaravi ni Tabana ni Bula ni Matanitu.

